

Petar Atanacković:

**Religijsko obrazovanje u javnom školstvu.
Prilog razmatranju problema ideološke ofanzive Crkve u društvima u tranziciji**

I

Ideje građanskog društva i političke države predstavljaju dva najznačajnija ideološka proizvoda *doba Revolucija* – čitava potonja, *postrevolucionarna* istorija posvećena je njihovom ostvarenju, ali i jednako obeležena njihovim osporavanjem i pokušajima njihovog prevazilaženja. Ozbiljenje ovih ideja odvija se kroz proces političke emancipacije, kojim se država u potpunosti odvaja od svih posebnosti društva – budući da društvo predstavlja jedan kaos proizvoljnosti, sa bezbroj suprotstavljenih interesa – i iznad njih konstituiše kao opštost. Drugačije rečeno, upliv bilo kakvih privatnih interesa (onih posebnosti iz sfere građanskog društva) na delovanje političke države po automatizmu vodi degradaciji države, jer samo postojanje mogućnosti za tako nešto manifestuje njenu nedovršenost, te joj tako oduzima zvanje političke države.

Odnos između političke države i religije istovetan je odnosu političke države (kao javne sfere) prema bilo kojoj drugoj posebnosti građanskog društva (kao sfere privatnog): čovek – pojedinac se politički emancipuje od religije tako što je premešta iz javne u privatnu oblast života, a taj transfer se zbiva samo ukoliko se država emancipuje od religije t.j. kada kao država ne priznaje nikakvu posebnu religiju kao svoj princip. Tako bi “politička emancipacija Jevreja, kršćanina, uopće religioznog čovjeka” predstavljala emancipaciju “države od jevrejstva, od kršćanstva, od religije uopće”, a država se emancipuje od religije kao država “kada se emancipira od državne religije t.j. kada država kao država ne priznaje nikakvu religiju, nego naprotiv, kada država priznaje sebe kao državu”¹. Premeštanjem religije iz javne (državne) u privatnu (građansku) sferu dovršava se politička emancipacija – pri tome treba napomenuti da se ovim procesom ne ukida religioznost kao pojava, jer u njegovoj osnovi i ne postoji jedan takav zahtev².

Uzevši prethodno u obzir, moglo bi se istaći da bi jedan od momenata političke emancipacije stoga predstavljao razdvajanje javnog (državnog) školstva i religijskog obrazovanja. U tom smislu prisustvo religijskog obrazovanja (na bilo koji način) u sistemu javnog obrazovanja manifestuje upravo nedovršenost političke emancipacije – u društvima koja pokušavaju da prate istorijske tokove, a u kojima zbog ovog ili onog razloga politička emancipacija zaista nije dovedena do kraja, o toj nedovršenosti postoje jasna svest i želja da se ona otkloni, za čime pre ili kasnije sledi praktična akcija u tom pravcu. Sa druge strane, u društvima koja u svom razvitku stoje ili nazaduju (što se svodi na isto), nedostaje svesti o toj nedovršenosti, što je kao po pravilu praćeno i nekakvim lažnim samozadovoljstvom postojećim stanjem; u tome se ogleda ispravnost stava po kojem upravo “na tome što duhu dostaje treba procijeniti veličinu njegova gubitka”³. Zato na ovom mestu treba uzeti u razmatranje dva dovoljno ilustrativna istorijska primera: sa

¹ Karl Marx, *Prilog jevrejskom pitanju* u: K. Marx, F. Engels, *Rani radovi*, Zagreb, 1985, strana 61.

² Ibid., strana 65-66.

³ G. W. F. Hegel, *Fenomenologija duha*, Zagreb, 1987, strana 8.

jedne strane, društvo u kojem postoji svest o njegovim nedostacima i koje je korak-po korak napredovalo (a i dalje napreduje) u njihovom prevazilaženju; sa druge strane, društvo u kojem je na delu *suštinska, civilizacijska posvađanost sa povešću*⁴. Reč je o dva društva, francuskom i srpskom, koja nominalno pripadaju istom civilizacijskom krugu, ali koje međusobno razdvaja pravi ponor.

Građansko društvo i politička država u Francuskoj su izgrađivani više od jednog veka, budući da su brojne tekovine revolucije 1789-1794 bile poništene već nepunu deceniju kasnije. U pogledu relacije država–crkva temelji su postavljeni konkordatom iz 1801. godine, kojim su jasno regulisani odnosi između ova dva entiteta: katolicizam ovim sporazumom nije proglašen za državnu religiju, ali je priznat za “veroispovest većine Francuza”, što je praćeno vraćanjem Crkvi jednog dela verskih objekata oduzetih u vreme revolucije. U isto vreme sveštenicima je ponovo omogućeno uključivanje u obrazovno-vaspitni sistem. Tako je Napoleonova vlada, iako suštinski nezainterosovana za verska pitanja, postavila temelje jačanju uticaja Crkve na društvo⁵. Sporazum iz 1801. godine je neprestano kritikovan, da bi tokom poslednje četvrtine 19. veka počelo njegovo sistematsko slabljenje: 1882. godine osnovno školstvo je sekularizovano, 1884. ozakonjen je razvod braka, 1886. celokupni školski sistem je sekularizovan i tako dalje⁶. Spomenuti proces je kulminirao 1905. godine poništavanjem konkordata, čime su država i crkva konačno razdvojene⁷.

Stogodišnjica dovršetka procesa sekularizacije u Francuskoj je obeležena praktičnim oživljavanjem ovog problema, kroz jedan spor slične tematike. Reč je o problemu koji se ticao prisustva različitih verskih obeležja i delova odeće sa verskim konotacijama (marama, feredža, krstova, jevrejskih ritualnih kapa i slično) u javnom školstvu. Uprkos brojnim pritiscima sa raznih strana, država je rešila ovaj problem na jedini pravi način – zabranom isticanja svih religijskih obeležja u državnim školama. Ne popustivši pred ucenama i neutemeljenim optužbama za kršenje građanskih prava, francuska država je demonstrirala svoju utemeljenost kao politička država, još jednom jasno ukazavši na princip da je *ono* opšte uvek iznad partikulariteta t.j. da religija predstavlja pitanje ličnog opredeljenja građana i da joj utoliko nije mesto u javnim školama.

Sa druge strane, u Srbiji je situacija posve različita: civilizacijski zaostatak je primetan na svaki način, pa tako i u pogledu (ne)ostvarenosti ideja Revolucije iz 1789. godine. Čitav 19. vek i značajan deo 20. veka utrošeni su na rešavanje potpuno beznačajnih problema, bilo da je reč o dinastičkim sukobima, besmislenim partijskim borbama ili pojedinim sporovima gotovo metafizičkog karaktera, pri čemu je svaki pokušaj zahvatanja u korenu (radikalnog rešenja) problema istorijske zaostalosti bio izvrgavan ruglu, ometan ili otvoreno sabotiran. Posledica takvog istorijskog iskustva je formiranje specifične (nesumnjivo primitivne) političke kulture, u kojoj mediokratija predstavlja uzor, a traćenje vremena ima ulogu omiljene sportske discipline jednako i političke *elite* i “širokih narodnih masa” (jer se o građanstvu ipak teško može govoriti).

Sa prevazilaženjem opšteg zaostatka, kroz svojevrsno ubrzavanje istorijskog razvitka, pokušalo se u periodu nakon 1945. godine: tek u tzv. socijalističkom razdoblju u Jugoslaviji su izvođenjem industrijske revolucije, političkom emancipacijom itd. stvarane pretpostavke za izgradnju građanskog društva, iako je politički sistem u kojem se to odvijalo teorijski predstavljao njegovu negaciju (budući da se socijalističko t.j. komunističko društvo ostvaruje upravo prevazilaženjem političke države i građanskog društva). Međutim, bio je to samo jedan od mnogobrojnih paradoksa tadašnje jugoslovenske zajednice. U “socijalističkoj” Jugoslaviji, između ostalog, sekularizacija je bila dosledno izvršena: država i crkva su bile razdvojene u svakom

---

⁴ Miloš Perović, *Kritika klerikalizacije Srbije: analiza odnosa crkve i moderne države* u: *Kritika klerikalizacije Srbije*, Novi Sad, 2007, strana 26.

⁵ Frenklin L. Ford, *Evropa u doba revolucija 1780-1830*, Beograd, 2005, strana 204-207.

⁶ Džon M. Roberts, *Evropa 1880-1945*, Beograd, 2002, strana 171.

⁷ *Ibid.*, strana 178.

pogledu, položaj verskih organizacija, bez obzira na njihov istorijat, tradiciju i brojnost njihovih vernika, bio je pravno regulisan na jednak način i tako dalje; dakle, pod time se podrazumevalo i ukidanje verskog obrazovanja u državnim školama. Međutim, situacija počinje da se menja od kraja osamdesetih godina 20. veka, što je pre svega stajalo u vezi sa slabljenjem vladajućeg ideološkog modela i krizom jugoslovenskog društva.

Slom bipolarnog ideološkog sistema, koji je do kraja osamdesetih godina dominirao u svetu, imao je za posledicu pojavu svojevrzne ideološke praznine u istočnoj Evropi, koju je očigledno trebalo ispuniti, i za čije ispunjavanje se javio velik broj pretendenta. Supstituti za ideologiju komunističkih partija nalaženi su u širokom rasponu od prostog preuzimanja vladajuće ideologije na Zapadu, sa njoj svojstvenim liberalno-buržoaskim vrednostima, do različitih reakcionarnih ideologija, utemeljenih na nacionalizmu, šovinizmu i rasizmu. U tom smislu primetan je izuzetno velik porast uticaja verskih organizacija u pojedinim društvima (katoličke crkve u Poljskoj i Hrvatskoj, islamske zajednice, pravoslavne i katoličke crkve u Bosni i Hercegovini itd.), pa se stoga može zaključiti da su na posletku upravo one imale najviše uspeha u trci za popunjavanjem ideološke praznine nastale nakon 1989/1990 godine.

U Srbiji nakon 1989. godine komunistička ideologija (u svom titoističko-samoupravnom izdanju) ustupa mesto jednoj postmodernoj ideološkoj papazjaniji, utemeljenoj pretežno na nacionalnoj mitologiji i lokal-imperijalističkoj praksi, koja je imala i brojne nacističke odlike (na primer, teza o životnom prostoru, *Lebensraum*-u). Slom ratne politike srpske države tokom devedesetih doveo je, može se reći, do ponavljanja krize identiteta slične onoj iz perioda sa kraja osamdesetih godina. Slično kao u slučaju Poljske deset godina ranije, ideološku prazninu u Srbiji na prelazu vekova počela je da popunjava dominantna verska organizacija – Srpska pravoslavna crkva. Međutim, između ova dva primera opet postoji velika razlika: katolička crkva u Poljskoj zadovoljila se minimalnom konzervativnom korekcijom sistemskih reformi (uvođenjem religijskog obrazovanja u škole, onemogućavanjem prava na abortus itd.), čime je, izbegavši direktno uplitanje u politički život, zadržala ogroman uticaj na društvena kretanja. Sa druge strane, Srpska pravoslavna crkva istakla je maksimalne zahteve prema društvu (jasno naglašavajući svoju želju da Srbiju transformiše u nekakvu pravoslavnu džamahiriju), pokazujući time pretenziju da postane vodeći politički faktor. Nije isključeno da je i katolička crkva u Poljskoj možda imala neke slične pretenzije, ali je u svakom slučaju ponašanje države onemogućilo njihovo ostvarenje; politika srpske države, međutim, ide upravo na ruku aspiracijama pravoslavne crkve. Na taj način, priznajući neki drugi princip kao svoj, srpska država se razotkrila u svojoj svojoj neizgrađenosti, prestajući da bude ono za šta se izdaje – politička država.

Porast uticaja crkve na srpsko društvo i, što je važnije, državu, može se pratiti još od kraja osamdesetih godina, kada SPC preuzima jednu od vodećih uloga u buđenju nacionalizma i velikodržavnog (imperijalističkog) raspoloženja među širokim slojevima stanovništva. Manipulacijom nacionalnim i verskim osećanjima pripadnika većinskog naroda u Srbiji, SPC je znatno doprinela pokušaju da se sprovede srpski nacionalni program – posledice tog pokušaja su i danas vidljive, kako u samoj Srbiji, tako i u širem susedstvu, a po svemu sudeći neće biti otklonjene ni nekoliko narednih decenija. Međutim, tokom devedesetih godina je izostala intimna saradnja SPC i države, kojoj se ova prva nadala, želeći pre svega da preuzme ulogu državnog ideološkog aparata, koju je do tada obavljao Savez komunista Jugoslavije. Ipak, prilika za bližu saradnju dva entiteta pružila se nakon smene vlasti 2000. godine.

Nova državna vlast u Srbiji nastojala je da osnaži proces desekularizacije započet u toku devedesetih godina (između ostalih povezujući pojam sekularizacije sa komunističkom ideologijom, što je, uzevši u obzir njen antikomunizam, trebalo da predstavlja najbolji način za diskreditovanje ovog termina) i da ga institucionalizuje, nalazeći u njemu zamenu za već istrošena ideološka rešenja. Svrhu svega predstavljalo je nalaženje novog faktora društvene

integracije u samoj Srbiji⁸, faktora kojim bi se kako našla nova zajednička identifikacija za pripadnike srpskog naroda, tako i izvršilo njihovo ideološko objedinjavanje bez obzira na to da li žive u Srbiji ili izvan njenih granica. Upravo iz tog razloga stavovi i delovanje Crkve prisutni su u javnosti na razne načine, tim pre jer crkveni zvaničnici imaju potrebu da se oglase povodom najrazličitijih pojava u društvu, želeći da se nametnu kao vrhovni arbitri u gotovo svakom društvenom pitanju. Međutim, njihovo delovanje se ne ograničava na medijsku propagandu i uticaj na javno mnjenje, već pretenduje na direktan uticaj na državnu politiku – tome se politička elita ne suprotstavlja, već upravo pristaje na takav vid “saradnje”. Stoga u Srbiji uobičajenu praksu predstavljaju susreti između državnog vrha/političkih elita i crkvenih zvaničnika, bilo da je reč o proslavama državnih praznika, komemoracijama ili predizbornim aktivnostima. Sa druge strane, treba spomenuti i uvlačenje teološkog rečnika u pravnu regulativu države, uvođenje novih poreskih nameta, kojima su obuhvaćeni svi građani ali od kojih koristi ostvaruje isključivo SPC, a na posletku čak i povećan uticaj crkve na spoljnu politiku (pojavom tzv. državno-crkvenih spoljno-političkih delegacija, pretvaranjem crkvenog problema u Makedoniji u međudržavni spor, konsultovanjem SPC oko spoljno-političke strategije u slučaju Kosova i tako dalje).

Jedan od prvih poteza države nakon 2000. godine bio je povratak religijskog obrazovanja (tzv. veronauke) u državne škole, za kojom je sledila i odluka o uključivanju teološkog fakulteta SPC u sastav Beogradskog Univerziteta. Prvobitna odluka o prisutnosti veronauke u prvim razredima osnovnih i srednjih škola naknadno je izmenjena, proširivanjem religijskog obrazovanja i njegovog pandana u liku građanskog vaspitanja na sve razrede osnovnih i srednjih škola. Ukaz o uvođenju veronauke u škole stupio je na snagu 4. avgusta 2001. godine, bez ikakve prethodne stručne analize ili javne rasprave: u ovom činu pre svega treba tražiti političke motive, budući da je njime vlada Zorana Đinđića prosto želela da umani nezadovoljstvo crkvenih krugova nakon izručenja bivšeg predsednika Srbije Slobodana Miloševića Međunarodnom sudu za ratne zločine u Hagu⁹. Tako je jedan politički motivisan makijavelistički potez (od strane formalno liberalne, pro-evropski orijentisane vlade) označio početak institucionalizacije procesa desekularizacije u srpskom društvu.

II

Od uvođenja religijskog obrazovanja u Srbiji prošlo je šest godina, tako da se određeni rezultati ove odluke srpske države već mogu sagledati, iako su opsežnija istraživanja na ovu temu izostajala. Nije nedostajalo volje da se istraži ovaj problem, ali usled otpora države i Srpske pravoslavne crkve bilo ga je nemoguće sistematski obraditi – naime, potencijalnim istraživačima ove problematike država je uskratila čak i mogućnosti za upoznavanje sa programom nastave veronauke, načinima njenog izvođenja i podacima o procentu učenika koji se opredelio za religijsko obrazovanje¹⁰. Jedino što se o religijskom obrazovanju u državnim školama pouzdano znalo jeste da po sredi nije bila ni religijska kultura ni istorija religije, već pravoslavna (odnosno katolička, islamska itd.) teologija. Tome treba dodati i sve češća saznanja javnosti o brojnim incidentima povezanim sa nastavom veronauke, koji se pretežno tiču “alternativnih nastavnih metoda” koje primenjuju nekvalifikovani veroučitelji. Slučaj pravoslavnog sveštenika iz istočne

---

⁸ Zoran Petakov, *Dnevnik crkvenih uvreda 2000-2006. Od desekularizacije ka klerikalizaciji* u: *Kritika klerikalizacije Srbije*, strana 27.

⁹ Ibid., strana 29-30.

¹⁰ Određene informacije o procentima su u međuvremenu postale poznate: na osnovu odvojenih istraživanja B. Bjelajca i S. Gredelja došlo se do podatka o 36,2 i 39 procenata učenika srednjih škola koji su se opredelili za veronauku. Ali, u pitanju su nezavisna istraživanja – sa druge strane, ministarstvo obrazovanja ni posle šest godina od uvođenja veronauke u državne škole nije saopštilo kompletne podatke o procentima, a samim tim ni o rezultatima (efektima) verske nastave u školskom sistemu – Bojan Aleksov, *Religious Education in Serbia*, Religion, State & Society, Vol. 32, No. 4, December 2004, strana 352.

Srbije koji je decu poučavao tajnama Svetog trojstva uz pomoć žarača za kamin samo je poslednji u nizu¹¹.

U analiziranju rezultata religijskog obrazovanja u državnim školama prvo se može postaviti pitanje njegovog praktičnog uticaja na školsku populaciju. Misli se pre svega na to da li veronauka doprinosi duhovnom i intelektualnom razvitku učenika i na koji način utiče na društvenu integraciju omladine u nacionalno i religijski mešovitim sredinama. Iako Crkva pretenduje na monopol nad duhovnim razvitkom čoveka, njene aktivnosti – koje se mogu svesti na obično zastrašivanje zbuđenih vernika prokletstvom pakla – ne mogu se prepoznati kao pozitivan doprinos duhovnosti čoveka. Dakle, pozitivan uticaj religijskog obrazovanja na školsku populaciju je u potpunosti isključen, jer ne doprinosi intelektualnom ili tzv. moralnom razvoju omladine – upravo suprotno, uticaj veronauke može se okvalifikovati kao krajnje negativan budući da se ona otvoreno suprotstavlja kritičkom mišljenju, kao osnovnom postulatu obrazovno-vaspitnog procesa, budući da traži od učenika da veruju, a ne da razmišljaju. Drugim rečima, afirmišući dogmatski način mišljenja kao jedino prihvatljiv, Crkva posredstvom religijskog obrazovanja postepeno kod učenika razvija autoritarne osobine, pre svega kroz razvitak sklonosti za nekritičkim sledbeništvom; razvojem ovakve, podaničke strukture stvara se tip ljudi koji je nesposoban za život u demokratskom društvu, budući da ovaj tip predstavlja masovnopsihološku osnovu za nastanak diktatorskih i fašističkih režima¹².

Drugo, ali ne i manje značajno, jeste pitanje uticaja koji religijsko obrazovanje ima na smanjivanje etničke i verske distance među stanovnicima višenacionalnih sredina, kakva je na primer Vojvodina; ovaj momenat ima poseban značaj kada se uzme u obzir istorijat jugoistočne Evrope u prethodnih 20 godina. Jedno od istraživanja koje je sproveo *Centar za razvoj civilnog društva* iz Zrenjanina pruža dovoljno materijala za izvlačenje određenih zaključaka na ovu temu. Rezultati istraživanja nedvosmisleno govore da se uvođenje veronauke u državne škole pretvorilo u novi izvor problema za manjinske verske grupe u mešovitim sredinama, budući da smatraju nezgodnim da se jave za zvaničnu versku nastavu (u konkretnom slučaju to se odnosi na pripadnike Islamske verske zajednice u Vojvodini). Osnovni razlog za takav stav je njihova želja da izbegnu bilo kakvo eksponiranje, imajući u vidu loša iskustva iz devedesetih godina. Nešto slično se može opaziti i kod pripadnika Slovačke evangelističke crkve u sredinama u kojima čine manjinski deo stanovništva: određeni procenat dece slovačke nacionalnosti u ovakvim sredinama izbegao je opredeljivanje za veronauku, ne bi li tako izbegao eksponiranje i javno deklarisanje¹³. Poseban slučaj predstavljaju verske zajednice koje nisu ubrojene među "sedam tradicionalnih crkava" (takvih verskih zajednica na području Vojvodine ima oko četrdeset) i kojima zato nije dozvoljeno izvođenje verske nastave u državnim školama, zbog čega su njihovi vernici otvoreno diskriminirani. Deca pripadnika ovih verskih organizacija iz tog razloga su se mahom opredeljivala za građansko vaspitanje, što je kod druge dece često izazivalo veliko podozrenje prema njima¹⁴. Drugim rečima, na planu razvoja tolerancije i drugih vrednosti građanskog društva, šest godina nakon uvođenja religijskog obrazovanja u državne škole, rezultati su najblaže rečeno poražavajući.

Zbrzano uvođenje veronauke u državne škole, kao i političku pozadinu samog tog procesa, predstavnici manjinskih verskih organizacija u Srbiji ističu kao naročito problematične – određeni krugovi u Katoličkoj crkvi smatraju da je zbog takvog načina uvođenja već sada primetan izostanak bilo kakvih pozitivnih rezultata religijskog obrazovanja. Šta više, u ovim krugovima postoji bojazan da će veronauka doživeti sudbinu kakvu je imao marksizam kao nastavni predmet. Zato je jedan od njihovih predloga potpuna izmena dosadašnjeg koncepta, čime bi se konfesionalno religijsko obrazovanje izmestilo iz škola i vratilo u okrilje crkve, dok bi

¹¹ *Žaračem do veronauke*, "Dnevnik", Novi Sad, 21. 03. 2007, strana 8.

¹² Wilhelm Reich, *Spolna revolucija*, Zagreb, 1985, strana 110.

¹³ *Uticaj verske nastave na razvoj demokratskih procesa u Vojvodini*, strana 2.

¹⁴ *Ibid.*, strana 3-4.

se u državnim školama učenicima pružala samo osnovna znanja iz istorije religije¹⁵. U pitanju je predlog koji ima smisla, ali njegovi autori ipak zaboravljaju ideološki značaj prisustva veronauke u školama, pre svega za Srpsku pravoslavnu crkvu (koja je najviše i insistirala na uvođenju veronauke u javne škole), ali isto tako i za političku elitu.

Uvođenjem teologije u javno školstvo, država je pre svega išla na ruku Srpskoj pravoslavnoj crkvi (kao dominantnoj verskoj organizaciji) i njenim političkim planovima, koji su prvi put jasno izrečeni u jednom saopštenju iz 2000. godine, u kojem su crkvene strukture tražile od države da pravoslavlje proglasi državnim religijom, ne bi li se tako "naša država verifikovala kao pravoslavna država"¹⁶. Uvođenjem veronauke u državne škole, država je ujedno učinila korak više u ideološkom objedinjavanju pripadnika većinskog naroda, očigledno želeći time da iznađe novi faktor društvene integracije. Dakle, od samog početka je bilo jasno – a to je u praksi našlo nedvosmisleni potvrdu – da svrha religijskog obrazovanja nije bila u upoznavanju učenika sa religijskom kulturom ili istorijom religije, kao što je postalo očigledno da se iza svega nije nalazila želja za razvojem vrednosti građanskog društva, tolerancije i razumevanja među ljudima, već da je prisustvo veronauke u sistemu javnog školstva predstavljalo posledicu političkih odluka i da je bilo isključivo ideološki motivisano.

Kao doprinos procesu nacionalnog "osvešćivanja" i učvršćenja nacionalne "svesti" pripadnika većinskog naroda u Srbiji, uvođenje religijskog obrazovanja nema, niti je moglo imati pozitivan uticaj na smanjivanje verske i etničke distance u društvu t.j. na povećanje društvene integracije u nacionalno mešovitim sredinama (osim ukoliko se pod integracijom i doprinosom zajedničkom životu ne podrazumeva nasilna asimilacija). Baš suprotno, jedini njegov rezultat može biti produbljanje jaza između različitih etničkih i religijskih grupa, koji postaje veći tim pre što je vršenje podela započeto među decom školskog uzrasta.

Religijsko obrazovanje u školskom sistemu, dakle, ima prevashodno ideološku funkciju, što je uostalom i logično, s obzirom da je sama uloga religije i verskih organizacija u društvu ideološka, jer se isključivo sastoji u doprinosu reprodukciji vladajuće ideologije, čime se omogućava dalja egzistencija klasnog društva¹⁷. U procesu reprodukcije dominantnog ideološkog modela klasnog društva ključna uloga pripada transformaciji psihičkih struktura ljudi; da bi se ova uspešno sprovela, ideološku represiju je potrebno izvoditi sistematski, kroz sve institucionalne i vaninstitucionalne forme, tokom čitavog životnog veka svakog pojedinca. U tom smislu ideološka represija nad decom ima prvorazredni značaj, a seksualno vaspitanje dece predstavlja jedan od njenih glavnih momenata. Ovo potvrđuje i teza Wilhelma Reicha, koji je našao da "povijest stvaranja ideologije uči da se svaki društveni sustav svjesno ili nesvjesno služi utjecajem na djecu svakog naraštaja... kako bi se učvrstio u strukturi ljudi" i da se, ukoliko se prati istorijski razvitak učvršćivanja ideologije društvenog sistema u strukturi dece, može utvrditi "da se u središtu utjecanja nalazi spolni odgoj djeteta"¹⁸.

Upravo negativnim delovanjem na seksualnost deteta – drugim rečima, seksualnim tlačenjem dece (suzbijanjem onanije, seksualnih igara sa vršnjacima itd.) – utiče se na izmenu dečijeg karaktera, sa ciljem da ona postanu suzdržana i bojažljiva i da se kod njih razvijaju poniznost i strah od autoriteta, što je osnova na kojoj se javlja povlačenje u sebe i na posletku neuroza. Na takvoj osnovi javlja se izražena vezanost za roditelje, ali se, što je važnije, javljaju upravo i religiozne sklonosti¹⁹. Religijsko obrazovanje igra značajnu ulogu u ovome: učenje o postojanju više sile, samo po sebi sporno, sadrži jedan izrazito problematičan momenat – o

---

¹⁵ Bojan Aleksov, *Religious Education in Serbia*, strana 346-347.

¹⁶ Zoran Petakov, *Dnevnik crkvenih uvreda 2000-2006. Od desekularizacije ka klerikalizaciji* u: *Kritika klerikalizacije Srbije*, strana 29.

¹⁷ Petar Atanacković, *Od psihopatologije do političkog programa: crkvena ofanziva na pragu 21. veka* u: *Kritika klerikalizacije Srbije*, strana 19.

¹⁸ Wilhelm Reich, *Spolna revolucija*, strana 282.

¹⁹ *Ibid.*, strana 282-283.

sveprisutnosti više sile, od koje se, dakle, ništa ne može sakriti. Ova teza ima za cilj da deci "utera strah" od greha *a priori*, budući da im šalje prikrivenu ali ipak dovoljno jasnu poruku da vršenje svih onih radnji koje se smatraju "grešnim" ne prolazi nezapaženo, pa da samim tim neće proći ni nekažnjeno. Drugim rečima, verska nastava u početnim razredima osnovnih škola dopunjuje vaspitne mere roditelja, jer roditeljska zabrana usmerena prema seksualnim igrama dece utoliko ne bi bila efikasna kada je ne bi podupirala tvrdnja da postoji bog koji sve vidi, te da se zato treba "pristojno" ponašati i u odsustvu roditelja²⁰. Naime, moć naredbe kod dece je u početku vezana za stvarno prisustvo osobe od koje je naredba potekla – ako je osoba odsutna, zakon gubi izvršenje, a povreda nad njim za posledicu ima samo trenutnu nelagodnost²¹. U tom smislu se može zaključiti da se religiozni osećaj kod dece razvija pre svega ukorenjivanjem straha od masturbacije i drugih seksualnih igara, odnosno ukorenjivanjem straha od seksualnosti uopšte. Kako se, sa druge strane, vera u višu silu i strah od iste mogu rastumačiti kao energetska seksualna pomagala, koja su samo zamenila svoj cilj i sadržaj, proizilazi da je religiozni osećaj istovetan seksualnom, samo sa drugačijim psihičkim sadržajem²².

U predstavi više sile uopšte je sadržan objektivirani prikaz sopstvene savesti ili interiorizovana afektivna slika oca/roditelja, koji postaju izvor dužnosti, modela prisile, grize savesti, ponekad i samokažnjavanja²³. Utoliko bi se moglo reći da razvijanje vere u višu silu igra značajnu ulogu u tzv. moralnom vaspitanju dece, pre svega kroz razvoj morala poslušnosti. Dakle, utemeljenje i podsticanje verovanja u višu silu ne predstavljaju svrhu za sebe, već su zapravo sredstvo u cilju učvršćenja vere u apstraktni autoritet uopšte, što se kasnije potvrđuje kroz zahteve za verom u autoritet/poslušnost pred autoritetom partije, države, nacije, vođe...

Postoji još jedan aspekt u kojem se prepoznaje problematičnost prisustva religijskog obrazovanja u javnom školstvu, pre svega u početnim razredima osnovne škole. Naime, kroz versku nastavu kod dece se podstiče čitav spektar fobija – a ne samo spominjani strah od seksualnosti – te se tako roditelji i školski psiholozi po prvi put suočavaju sa novim dečijim strahovima i košmarima, pretežno uzrokovanim praćenjem nastave sa religijskim sadržajem. Suština ovog problema leži pre svega u dečijoj nesposobnosti da shvate sadržaj nastave veronauke, što je uostalom i logično s obzirom na intelektualne sposobnosti dece u uzrastu od 7-8 godina. Naime, u pogleda razvoja mišljenja, deca ovog uzrasta nalaze se u fazi tzv. konkretnog (deskriptivnog) mišljenja, koje je vezano za neposredno prisutno i kao takvo nesposobno za shvatanje apstraktnih pojmova, za formulisanje i testiranje hipoteza i zaključaka²⁴. Tek od 11-12 godine deca, diferencijacijom forme i sadržine, postaju sposobna da pravilno rasuđuju o propozicijama u koje ne veruju, ili još ne veruju²⁵. Do tada, biblijske priče o iskušenjima, hrišćanskim mučenicima, apokalipsi, paklu i grešnicima bivaju shvaćene ne onako kako bi možda trebalo (na simboličan način), već bivaju doslovno usvojene, sa prenaplašavanjem pojedinih detalja (od božanskog gneva do patnji grešnika) koji se duboko urezuju u dečiju svest. Posledice ovakve percepcije religijskih sadržaja u prvi mah se manifestuju u vidu čestih košmarnih snova, a zatim i u pojavi različitih strahova (strah od boga, strah od greha itd.), koji, ukoliko se stručno ne tretiraju (t.j. ne podvrgavaju lečenju) mogu izazvati ozbiljne psihološke poremećaje – u prvom redu oni vode pojavi neuroze u kasnijim godinama života. U tom smislu može se zaključiti da religijska nastava u školama u Srbiji može imati ili ima krajnje destruktivan uticaj na dečiju populaciju.

---

²⁰ Wilhelm Reich, *Masovna psihologija fašizma*, Zagreb, 1999, strana 129.

²¹ Žan Pijaže, *Psihologija deteta*, Sr. Karlovci-Noví Sad, 1990, strana 134.

²² Wilhelm Reich, *Masovna psihologija fašizma*, strana 130.

²³ Žan Pijaže, *Psihologija deteta*, strana 132.

²⁴ Ana Pešikan Avramović, *Treba li deci istorija*, Beograd, 1996, strana 44.

²⁵ Žan Pijaže, *Psihologija deteta*, strana 142.

Dakle, razvoj religioznog osećaja kod dece, i samo religijsko obrazovanje kroz koje se taj razvoj podstiče, imaju jasnu ideološku svrhu, a to je izmena psihičkih struktura ljudi sa ciljem učvršćivanja dominantnog ideološkog obrasca u njima, budući da se upravo na taj način odvija ideološka reprodukcija sistema. U tom smislu može se jasnije sagledati uloga religijskog obrazovanja u školskom sistemu, koja se ogleda u intenziviranju već postojeće ideološke represije nad dečijom populacijom, što je od naročitog značaja u okolnostima u kojima ostali ideološki aparati klasnog društva pokazuju slabosti u svom funkcionisanju (kao što je to slučaj u Srbiji).

Razvoj religioznog osećaja u spomenutom procesu igra značajnu ulogu iz prostog razloga što predstavlja značajan izvor nacionalističke ideologije, budući da religijski i porodični osećaji i stavovi predstavljaju osnovne masovnopsihološke elemente nacionalizma. Utoliko bi se moglo zaključiti da hrišćansko obrazovanje i vaspitanje predstavljaju jednu od najvažnijih prethodnica fašističke ideologije kada se za to stvore odgovarajući uslovi t.j. kada dođe do ekonomskog potresa koji vodi pokretu masa²⁶. Naime, budući da religiozna propaganda igra najznačajniju ulogu u pripremi terena za nastupanje fašizma u vreme krize, istraživanje fašističke ideologije ne može se odvojiti od razumevanja psihološkog delovanja religije²⁷.

U tom smislu uvođenje religijskog obrazovanja u školski sistem u društvu kakvo je srpsko – kada se u obzir uzmu opšta civilizacijska zaostalost, iskustva iz vremena ratnih sukoba devedesetih godina i nizak stepen tolerancije prema različitosti kao posledica svega toga – može imati krajnje negativan, gotovo katastrofalan uticaj na njegov budući razvitak. Naravno, podrazumevajući pri tome da se budućnost Srbije nalazi u modernoj porodici evropskih demokratskih društava, a ne u feudalizmu ili teokratiji – ukoliko je, pak, ovo poslednje cilj srpske političke elite, onda se sa pravoslavnom teologijom u državnim školama nalazimo na pravom putu za ostvarenje spomenutog cilja.

Međutim, izgradnja nekakve feudalne, hrišćanske, pravoslavne države – što sudeći prema svemu predstavlja ideal političke elite u Srbiji – predstavlja nemoguću misiju. Takozvana hrišćanska država naprosto je *ne-država*: ona predstavlja hrišćansko poricanje države, a nikako državno ostvarenje hrišćanstva²⁸. Ali, iako će krajnji rezultat biti neumitni poraz feudalne reakcije, posledice ovakvog, slobodno se može reći slaboumnog, opredeljenja države i političkih elita društvo će osećati godinama, ako ne i decenijama.

---

²⁶ Wilhelm Reich, *Masovna psihologija fašizma*, strana 121.

²⁷ Ibid, strana 109.

²⁸ Karl Marx, *Prilog jevrejskom pitanju* u: K. Marx, F. Engels, *Rani radovi*, strana 67.

Literatura:

Bojan Aleksov, *Religious Education in Serbia*, Religion, State & Society, Vol. 32, No. 4, December 2004, strane 341-363. www.policy.hu/aleksov/book_doc03.pdf

Frenklin L. Ford, *Evropa u doba revolucija 1780-1830*, Clio, Beograd, 2005.

G. W. F. Hegel, *Fenomenologija duha*, Naprijed, Zagreb, 1989.

Kritika klerikalizacije Srbije, AFANS, Novi Sad, 2007.

Karl Marx, Fridrih Engels, *Rani radovi*, Naprijed, Zagreb, 1985.

Ana Pešikan-Avramović, *Treba li deci istorija*, Zavod za udžbenike, Beograd, 1996.

Žan Pijaže, *Psihologija deteta*, IK Zorana Stojanovića, Sr. Karlovci-Novi Sad, 1990.

Wilhelm Reich, *Masovna psihologija fašizma*, Jesenski i Turk, Zagreb, 1999.

Wilhelm Reich, *Spolna revolucija*, Naprijed, Zagreb, 1985.

Džon M. Roberts, *Evropa 1880-1945*, Clio, Beograd, 2002.

Uticaj verske nastave na razvoj demokratskih procesa u Vojvodini, CRCĐ, Zrenjanin www.cdcs.org.yu

Žaračem do veronauke, Dnevnik, Novi Sad, 21. 03. 2007, strana 8.